

Hekim Şair Olunca

Şuûrî Kitabı

Editörler

MÜKERREM BEDİZEL Z. AYDIN

VİLDAN S. COŞKUN

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 692

Hekim Şair Olunca
Şuûrî Kitabı

Editörler

Mükerrem Bedizel Z. Aydın

Vildan S. Coşkun

Kapak Tasarım

Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen

Onur Sönmez

Baskı - Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Cad. No:8 Topkapı - İst.

Sertifika No: 12107

1. Baskı 700 Adet, İstanbul 2018

ISBN 978-605-9506-58-8

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16450

Online Satış

www.kitabeviyayinlari.com

© Bütün yayın hakları "KİTABEVİ Yayınları"na aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

KİTABEVİ

Yerebatan Caddesi. No: 33/6 Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 • Faks: (0212) 527 11 16

II

ŞUÛRÎ HASAN EFENDİ'NİN *TA'DİLÛ'L-EMZİCE* ADLI TIP ESERİ ÜZERİNE

Özlem AKBULAK*

Ta'dilü'l-Emzice şair, dilci ve aynı zamanda hekim olan Şuûrî Hasana Efendi'nin (ö. 1105/1693) tıp alanında yazmış olduğu eseridir. Şuûrî, kaynaklarda daha çok *Ferheng-i Şu'ûrî* adlı eseriyle anılmasına rağmen tıp alanında da döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Osman Şevki Uludağ, Şuûrî'den bahsederken eski hekimlerimiz içinde önemli bir yeri olduğunu ve *Ta'dilü'l-Emzice* adlı eserinin zamanının en güzel eseri olduğunu vurgulamaktadır.⁶² Yazarın Arapça ve Farsça'ya olan hakimiyetinin yanı sıra dil kullanımındaki ustalığı ve şairlik kalemi, eserine de yansımış ve onu klasik bir tıp kitabı olmaktan öteye taşımıştır. Şuûrî, eserinde çeşitli sağlık konularıyla ilgili teorik bilgiler verip öneriler sunmakla birlikte şair kişiliğiyle de bu bilgileri şiir ve beyitlerle süslemektedir. Bu da eserine son derece estetik bir yön katmaktadır.

* **Teşekkür:** Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenen 920 No'lu ve "XVII. Yüzyıl Tıp Yazmalarına Bir Örnek: Ta'dilü'l-Emzice" isimli projeden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale, (ozoztuncer@gmail.com)

⁶² O. Ş. Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Haz.: İ. Uzel Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s.192.

Ta'dilü'l-Emzice'nin, daha çok hastalıkları müzikle tedavi etme bölümü dikkatleri çekmiş ve eser bu açıdan çeşitli kaynaklarda yer almıştır. "Hekim Şu'ûri, ruhu okşayan sesleri ve gamı def eden nağmeleri dinlemenin birçok tabiatlara faydalı ve iç hastalıkları ile beden ağrılarını def edici bir tesiri olduğunu söyler."⁶³ Şuûri Hasan, musikinin tababette faydalı olacağına inanmıştır. Ona göre, nabızın vuruşları ile makamlar arasında bir uyum vardır. Nabız hareketlerinin her biri bir makama ve nağmeye uygundur. Eğer aralarındaki bu uyum bozulursa sağlık da bozulmuş demektir. Hekim bunları bilmez ve nakarat usullerinden haberdar olmazsa hekimlikte kâmil ve sanatında mahir olmayıp hastalıkları teşhise de kadir olamaz.⁶⁴ Şuûri, eserinin musiki ile ilgili bölümünde (Cerrahpaşa n. 95b-105a) bu ve benzeri bilgilere yer verdikten sonra makamlardan her birinin hangi mizaç ve hastalığa uygun geldiğini beyitlerle izah eder.⁶⁵ Şuûri Hasan Efendi'nin musiki ile tedavi konusundaki fikirleri kendinden sonraki hekimleri de etkilemiştir. Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi, *Neticetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Velâdeti'l-Bikriye* isimli çocuk hastalıklarıyla ilgili eserini yazarken Şuûri'nin eserinden yararlanmıştı.

"Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi, bu eserinin çocuk psikiyatrisi bakımından en önemli tarafı olan varak 94a ile 104a arasındaki bölümünde hangi musiki makamlarının hangi çocuk hastalıklarına iyi geldiğinden bahsetmektedir. Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi'nin bu bölümü yazarken kendisinden bir asır önce yaşayan ve 1693'te öldüğü bilinen meşhur Osmanlı şair hekimlerinden Şu'ûri Hasan Efendi'nin Türk Musikisinin hangi makamlarının hangi hastalıklara şifa verdiğine dair yazdıklarından istifade etmiş olduğu, aradaki benzerlikten anlaşılmaktadır"⁶⁶

⁶³ O. Ş. Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Haz.: E. Kahya, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 141.

⁶⁴ V. B. Kurdoğlu, *Şâir Tabibler*, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s.170; O. Ş. Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, s.138.

⁶⁵ A. H. Turabi, "Hekim Şuûri Hasan Efendi ve Ta'dilü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011), s.153-166.

⁶⁶ A. Terzioğlu, *Osmanlılarda Hastaneler Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri*, İstanbul, 1999, s. 81.

Osmanlı hekimleri 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar klasik İslâm tıbbına bağlı kalmışlardır. İbn-i Sînâ, Ebu'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Ebû Bekir er-Râzî, İbnü'l-Baytâr gibi hekimlerin tıbbı dair temel eserleri okutulmuş, ayrıca bu kitaplardan çeviriler ve alıntılar yapılmıştır. Bunların yanı sıra antik dönemin önde gelen isimlerinden Hipokrat, Galen (Câlinûs), Dioskorides gibi şahsiyetlerin eserlerinden yararlanılmıştır.⁶⁷ İslam tıbbının bu etkileri 17. yüzyılda kaleme alınmış olan *Ta'dilü'l-Emzice*'de de görülmektedir. Eser, dönemin klasik tıp anlayışında hâkim olan ahlât-ı erbaa üzerine kurulmuştur:

“Eski anlayışa göre evreni oluşturan dört öğenin (anâsır-ı erbaa) karşılığı olarak insan bünyesi de dört ana öğeden oluşur. Evrendeki dört öğeden hava, toprak, su, ateş maddelerinin karşılığı insan bünyesinde sırayla kan, sevda (kara safra), balgam ve safra (öd) dir. Bünyeyi oluşturan bu dört maddenin her birine hılt, bunların karışımı olan bünyeye ise mizâc (karışım) adı verilir. Her insanda bu karışımların oranları farklıdır; bu fark bünyenin niteliğini belirler. Bu öğelerden hangisi baskınsa bünye (mizâc) o adla adlandırılır; kanlı (demevî), safralı (safravî), plegmatik (balgamî), sınırlı (sevdâvî) gibi. Ayrıca bu öğelerden her biri soğuk, nemli, kuru, yaş olmak üzere dört özellikten ikisine sahiptir.... Sağlıklı olma bu dört öğenin bünye özelliğine göre dengede olma durumudur. Bu dengenin herhangi bir nedenle bozulması hastalık denen olgu olarak ortaya çıkar.⁶⁸

Şuûrî'nin eserinde de bütün hastalıklar ve sıkıntılar bu dört unsur ekseninde ele alınır. Bitkiler, meyveler, sebzeler, içecekler, yiyecekler gibi çeşitli maddeler de bu unsurlara göre değerlendirildiğinden hangi mizaçtaki kişilerin hangi yiyecek ve içecekleri yiyip içmesi gerektiği gibi konular üzerinde durulur. Yazar ele aldığı konuları “Câlinûs Hekim der ki”, “İbn-i Sînâ buyurur ki” şeklinde ünlü hekimlerin eserlerine göndermeler yaparak pekiştirir.

Tıp kitaplarının genelindeki anlaşılır ve sade dil özellikleri *Ta'dilü'l-Emzice*'de görülmez. Eserde yoğun bir şekilde Arapça ve Farsça unsurlar ve tamlamalar yer almaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan

⁶⁷ A. Terzioğlu, *Osmanlılarda Hastaneler Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri*, İstanbul, 1999, s. 81.

⁶⁸ Z. Önler, “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı”, *Kebikeç*, 6 (1998), s. 5.

tıp kitaplarının çoğunda Türkçe kelime ve ifadelerin yerini giderek daha çok sayıda Arapça ve Farsça unsurlar almıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda Şuûrî ve Gevrekzâde gibi klasik İslam tıbbî yazarlarının dilleri Türkçe'den oldukça uzaklaşmıştır.⁶⁹ Bu durum eserin dilini ağırlaştırmakta ve kolay anlaşılır bir metin olmasının önüne geçmektedir.

Ta'dilü'l-Emzice'nin Nüshaları

Yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda *Ta'dilü'l-Emzice'nin* 20 adet nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Bu nüshalardan 15'i Türkiye'deki kütüphanelerde, 5 tanesi ise yurt dışındaki kütüphanelerde bulunmaktadır. Temin edilebilen nüshalar incelenirken bu nüshalardan ikisinde [Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no: 9507 ile Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih no: 3547] eserin, Sultan IV. Mehmed'in sadrazamlarından Ahmed Paşa'ya, diğer nüshalarda ise sadrazam Mustafa Paşa'ya sunulduğu belirtilmiştir. Şuûrî'nin eserini tamamladığı dönemler 1670'li yıllara denk gelmektedir. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1661-1676; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ise 1676-1683 yılları arasında art arda sadrazamlık yapmışlardır. Bu bilgiler müellifin eserini farklı zamanlarda farklı devlet adamlarına sunmuş olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Zira Ahmed Paşa'ya sunulduğu belirtilen Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 9507 no'lu nüshada telif tarihi olarak h. 1082 (m. 1671-1672); Mustafa Paşa'ya sunulduğu belirtilen nüshalarda ise h. 1088 (m. 1677-1678) tarihleri yer almaktadır. Bu durum da yazarın eserini önce Ahmed Paşa'ya ardından Mustafa Paşa'ya sunduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Ayrıca iki grup nüsha arasındaki çeşitli cümle farklılıkları ve değişiklikler Şuûrî'nin eserini ikinci kez sunmadan önce tekrar gözden geçirip geliştirdiği fikrini vermektedir. Bu iki ayrı grup nüshaların her birinin takdim bölümlerinden bir kısım aşağıda belirtilmiştir:

li-münşi'ihî⁷⁰

vekîl-i pād-şāh-ı heft kişver-i ma' delet-güster

vezîr-i a' zam u ekrem cenāb-ı muştafā paşa

kim oldur hāmî-yi rāyāt-ı dîn u devlet-i islām

⁶⁹ Nil Sarı, "Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 5 (1999), s. 28.

⁷⁰ İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Kütüphanesi, no. 279.

zamânında nigûn-sâr oldu â' lâm u ser-i â' dâ
 olup her bir za' îf ü nâ-tüvân luţfiyla zî-kuvvet
 bulup ehl-i hüner in' âmî ile rütbe-i vâlâ
 şenâ-ğâmî olup ins ü melek vird-i zebân eyler
 du' â-yı devlet ü ' ömrin debîr-i çarlı eder imlâ
 ħudâ zât-ı kerîmin her ħaţâdan eyleye me'mûn
 êde vefk-i murâdî üzre gerdûn gerdiş icrâ (3b/12-21)

mışrâ'⁷¹

vezîr-i a' del ü ekrem müşîr-i a' zam u eĥham

li-münşi'ihî

maţla'-ı şems-i duĥâ menba'-ı envâr-ı ħudâ
 maţhar-ı luţf-ı ħudâ ħazret-i aĥmed paşa
 nâşîr-ı dîn-i mübîn nâşîr-i râyât-ı yakîn
 fâtiĥ-i ħışn-ı ħaşîn server-i ħayl-i vüzerâ
 mu' temed-i dîn ü düvel müstenid-i mülk ü milel
 mühtedî-yi feyz-i ezel melce'-i cümle fuĥarâ
 maşrıĥ-ı envâr-ı kerem mercî'-i eşnâf-ı ümem
 mefĥar-ı erbâb-ı himem baĥr-ı kef ü kân-ı şehâ
 ' ârif-i aĥkâm-ı ħader müntaĥab-ı nev'-i beşer
 mâlik-i ħüsn-i siyer vâkıf-ı esrâr-ı ħazâ
 câmi'-i rüşd ü sedâd râfi'-i a' lâm-ı cihâd
 dâfi'-i zulm ü fesâd ħâlî'-i rükn-i a' dâ (3a/9-15)

Eserin nüshalarının çoğu temin edilebilirken, çeşitli kaynaklarda belirtilen bazı nüshaların belirttikleri yerlerde herhangi bir kaydına rastlanılmamıştır. Bütün bu nüshalar katalog bilgileriyle birlikte aşağıda sıralanmaktadır:⁷²

Türkiye'deki Kütüphanelerde Bulunan Nüshalar

- Cerrahpaşa Tıp Tarihi, no. 279, *Ta'dilü'l-Emzice fî Hıfzi Şıbhati'l-Beden*, 274 yaprak, istinsahı müellif tarafından 1677'de İstanbul'da.

⁷¹ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no: 9507

⁷² Nüshalarla ilgili bilgi verilirken öncelikle ilgili nüshanın katalog kayıtlarında yer alan bilgileri; ardından parantez içinde bu nüshaların incelenmesi sonucunda elde edilen bilgiler verilmiştir.

[Katalog kayıtlarında 274 yaprak olarak belirtilen bu nüshanın 138 yapraktan oluştuğu görülmüştür. Bu yanığı, her varanın iki tarafına ayrı ayrı numara verilmesinden kaynaklanmaktadır. Eserin sonunda 1088 (1677)'de İstanbul'da Şuûri Hasan Efendi tarafından yazıldığı bilgileri yer almaktadır. Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 21 satırdan oluşmaktadır. Harekesiz ve okunaklı bir nüshadır. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayetler, altları kırmızıyla çizilerek belirtilmiştir. Ayrıca eserin fihrist bölümü de bulunmaktadır.]

- Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no: 66, *Ta'dilü'l-Emzice fi Hıfzi Sıbhati'l-Beden*, 116 yaprak, İstinsahı 1677'de.

[Eserin sonunda 1088 (1677)'de İstanbul'da Şuûri Hasan Efendi tarafından yazıldığı bilgileri yer almaktadır. Son sayfanın kenarına aynı yazı karakteriyle 1208(1793) tarihi not düşülmüştür. Bu tarihin ise eserin istinsah tarihi olduğu düşünülmektedir. Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 21 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayetler, altları kırmızıyla çizilerek belirtilmiştir, fihrist bölümü yoktur.]

- Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no: 67, *Ta'dilü'l-Emzice fi Hıfzi Sıbhati'l-Beden*, 112 yaprak, istinsahı 1677'de.

[Eserin sonunda 1088 (1677)'de İstanbul'da Şuûri Hasan Efendi tarafından yazıldığı bilgileri yer almaktadır. Son sayfanın kenarına aynı yazıyla 1207 (1792) tarihi not düşülmüştür. Bu tarihin ise eserin istinsah tarihi olduğu düşünülmektedir. Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 21 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü yoktur. Ayrıca çeşitli sayfalarda metnin bazı bölümleri sayfa kenarlarına yazılmıştır.]

- Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no: 68, *Ta'dilü'l-Emzice fi Hıfzi Sıbhati'l-Beden*, 178 yaprak.

[Eser kataloglarda 178 yaprak olarak gösterilmiş ancak incelendiği zaman eserin 140. yaprakta bittiği bundan sonra Zeynel Abidin İbn-i Halil tarafından yazılan, *Şifâü'l-Fuâd* adlı eserin başladığı tespit edilmiştir. Bu nüshada, müstensih adı veya istinsah tarihi gibi herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konular kısaltılarak yazılmıştır. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış ancak eserin sonlarına doğru kırmızının yanı sıra yeşilimsi bir rengin de konu başlıklarının yazımında kullanıldığı görülmüştür. Fihrist bölümü yoktur.]

- Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no: 3294/2, *Ta'dilü'l-Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-Beden*, 3b-71b.

[Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 23 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Metnin bölümlerinin bir kısmı sayfa kenarlarına yazılmıştır ancak bu yazıların çoğu silik veya okunamayacak durumdadır. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü yoktur. Eserin sonunda müstensih adı veya istinsah tarihi gibi herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüshanın ilk ve son birkaç sayfasında eserden bağımsız olduğu düşünülen nazım şeklinde yazılar bulunmaktadır ancak bu yazılar da silik ve düzensizdir.]

- Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no: 9507, *Tadil-i Emzice*, yaprak: II+99+II.

[Bu nüshanın ilk varığı eksiktir. Osmanlı sadrazamlarından Ahmed Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü yoktur. Eserin sonu Şuûrî'nin bir şiiriyle bitmiştir. Şiirden sonra sayfanın hemen altına aynı yazı karakteriyle (H. 1082) tarihi düşülmüştür.]

- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: 602, *Tadilü'l-Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-Beden*, 121 yaprak, istinsahı 1755'de.

[Bu nüsha Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü vardır. Eserin sonuna (H.1168 28 Receb) tarihi düşülmüştür. Eserin istinsah tarihi dışında, müstensih vb. gibi herhangi bir bilgi verilmemiştir.]

- Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: 274, *Tadil-i Emzice*, 101 yaprak, 23 satır. Telif tarihi: 1088 (1677), istinsahı Mehmed Nedim tarafından 1224 (1809)'da.

[Bu nüsha Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü bulunmamaktadır.]

- Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no: 3547, *Tâ'dilü'l-Emzice fî Hıfzî Sıhhati'l-Beden*, 90 yaprak.

[Osmanlı sadrazamlarından Ahmed Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü vardır. Nüshanın sonunda müstensih adı veya istinsah tarihi gibi bilgiler bulunmamaktadır ancak en başta "mehter başı 'Ali Ağanını tahtır eyledügi kitâbdur" şeklinde bir not vardır.]

- Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, no. 264, *Tadilü'l-Emzice fî Hıfzî Sıhhati'l-Beden*, 124 yaprak, telif tarihi: 1088 (1677).

[Bu nüsha Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır, harekesiz bir metindir. Konu başlıkları, şiir vb. gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Fihrist bölümü bulunmamaktadır. Eserin son sayfasında H. 1088'de Şuûrî Hasan Efendi tarafından yazıldığı bilgileri yer almaktadır.]

Türkiye Dışındaki Kütüphanelerde Bulunan Nüshalar

- Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: Ms.or.oct. 2496, *Risâle-i Tadil-i Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-Beden*, 108 yaprak, istinsahı 1693'de.
- Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: Ms.or.oct. 2280, *Risâle-i Tadil-i Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-Beden*, 100 yaprak.
- Bosna Hersek, Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: R 1152, *Tadîlu Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-beden*, 193 yaprak, istinsahı Üzeyir Efendi tarafından 1861'de.
- İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: Or. 8727, İstinsahı: 1793.
- Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: 4341, *Tadil-i Emzice*, 97 yaprak.

Çeşitli kaynaklarda adı geçen ancak belirtilen kütüphanelerde kayıtlarına rastlanılmayan nüshalar

- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. 289, *Ta'dilü'l-Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-Beden*, 115 yaprak, istinsahı müellif tarafından 1677'de.
- Atıf Efendi, no: 264, 124 yaprak, istinsahı 1677'de.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, no: 2748, *Ta'dilü'l-Emzice fî Hıfzî Sıbhâtî'l-Beden*, 134 yaprak, (Başı eksik).
- Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji, no: 6694, 99 yaprak.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, no: 6292/1, 97-114.

Eserin Bölümleri

Ta'dilü'l-Emzice üzerine tarafımızca yapılan incelemeler sonucunda eserin Cerrahpaşa Tıp Tarihi Kütüphanesi'ndeki 279 numaralı nüshası⁷³ esas alınmış olup metinde karşılaşılan çeşitli okuma problemlerinin giderilmesi hususunda ise eserin diğer nüshalarına başvurulmuştur.

⁷³ Bu nüshanın ilk varacağına ait kopya Ek-1'de verilmiştir.

Toplam 138 yaprak olan eser, mukaddime (4b-9b), iki makale (1. makale 9b-115a; 2. makale 115a-134b) ve hatime (134b-138a) bölümlerinden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde çeşitli bab ve fasıllara ayrılmaktadır. Mukaddime bölümü, iki fasıldan meydana gelirken eserin en geniş kısmını oluşturan birinci makale on iki babdan; ikinci makale ise sekiz babdan meydana gelmektedir. Üç fasla ayrılan hatime bölümü ise konu itibarıyla ikinci makalenin devamı niteliğindedir.

Eserin bölümleri ve buldukları varak aralıkları aşağıdaki gibidir:

- mukaddime: keyfiyyet-i hilkat ü vücūd ve ma' rifet-i fenn-i tıbb beyânındadır (4b-9b)
mukaddime: iki faşlı müstemildür (4b-9b)
faşl-ı evvel: terkib-i vücūd-ı insân ve hilkat-ı cesed-i âdemiyân beyânındadır (4b-7b)
faşl-ı şânî: ma' rifet-i fenn-i tabâbet beyânındadır (7b-9b)
- makâle-i evvel: on iki bâbı müstemildür (9b-115a)
bâb-ı evvel: tedbîr-i havâ beyânındadır (9b-11a)
bâb-ı şânî: tedbîr-i mesken beyânındadır (11a-12a)
bâb-ı şâliş: tedbîr-i faşl beyânında iki faşlı müstemildür (12a-15a)
faşl-ı evvel: aḥkâm-ı fuşûl-ı erba' anuñ beyânı icmâlinedür (12a-13a)
faşl-ı şânî: tedbîr-i fuşûl beyânındadır (13a-15a)
bâb-ı râbi': tedbîr-i me'kulât beyânında on faşlı müstemildür (15a-43a)
faşl-ı evvel: tabâyi' -i insân beyânındadır (15a-22a)
faşl-ı şânî: beden-i insâna ğidâ olan eşyâ beyânındadır (22a-24b)
faşl-ı şâliş: laḥm beyânındadır (24b-27a)
faşl-ı râbi': envâ' -ı yumurta beyânındadır (27a-27b)
faşl-ı ḥâmis: süd ve yoğurt ve aña müte'allik beyânındadır (27b-29b)
faşl-ı sâdis: mîveler beyânındadır (29b-34a)
faşl-ı sâbi': ḳurı yemişleriñ tabi'atları ve vücūd-ı insâna müte'allik olan fevâ'idi beyân olunur (34a-36a)
faşl-ı şâmin: sebze-vât ve aña müte'allik isti'mâl olan

nesneler beyânındadır (36a-39b)

faşl-ı tâsî': ba' zî et' ime-i maṭbûha beyânındadır (39b-42b)

faşl-ı 'âşir: isti' mâli meşhûr ü ma' rûf ve tenâvüli mu' tâd olan eşyâ beyânındadır (42b-43a)

bâbü'l-hâmis: tedbîr-i meşrûbât beyânında iki faşlı müstemildür (43a-54b)

faşl-ı evvel: şuyuñ makbûl ü laṭîf ve serî' ü'l-hazm ü ḥafîf olan ve şürûṭ-ı ceyyidi bildürür (43a-48b)

faşl-ı şânî: tedbîr-i şarâb beyânındadır (48b-54b)

bâbü's-sâdis: tedbîr-i eşribe vü ma' âcîn ve ğayr-ı hüma beyânında beş faşlı müstemildür (54b-69a)

faşl-ı şânî: hõşâbların envâ' ı ve nef' ü zararların izhâr ü eşyâ' ı beyânındadır (57a-59a)

faşl-ı şâliş: ma' âcîn ü müte' allikâti beyânındadır (59a-62b)

faşl-ı râbî': murebbeyât beyânındadır (62b-63b)

faşl: bu daḥı ta' dâd-ı fuşûldan ḥâric bir faşldır ki beyne'n-nâs mütedâvil ü müsta' mel olan eşyânuñ ṭabâyi' ü ḥavâşşı zikrindedür (63b-67a)

faşl-ı hâmis: ezhâr-ı hõş-bû vü şükûfhâ-yı dil-cûdan beyne'l-ḥaşş ve'l-âmm ma' rûf u istişmâm olınanlaruñ ṭabâyi' ü ḥavâşşı beyânındadır (67a-69a)

bâbü's-sâbi': tedbîr-i melbûsât ve envâ' ü ḥavâşşı beyânındadır (69a-72b)

bâbü's-şâmin: tedbîr-i ḥareket ü sükûn beyânında iki faşlı müstemildür (72b-80a)

faşl-ı evvel: ḥareket ü sükûn-ı nefşânî beyân olunur (72b-75a)

faşl-ı şânî: tedbîr-i ḥareket ve sükûn-ı bedeniyye beyânındadır (75a-80a)

bâbü't-tâsî': tedbîr-i nevm ü yaḫaḫa beyânındadır (80a-83a)

bâbü'l-'âşir: tedbîr-i ḥammâm beyânındadır (83a-86b)

bâbü'l-ḥadî 'aşer: tedbîr-i istifrâğ ü ihtibâs beyânındadır (86b-88a)

bâbü's-şânî 'aşer: aşḫâb-ı câh u devlet ve erbâb-ı yûsr ü ni' met olan ehl-i ṭabî' at ḥâfız-ı şıḫhate müte' allik eşyâ beyânında üç

faşlı müştemildür (88a-115a)

faşl-ı evvel: envâ' -ı cevâhir havâşşı beyânındadır (88a-95b)

faşl-ı şânî: maqâm-ı müsikîden muvâfîk tefrîh-i tabî' at ve muţâbîk hıfz-ı şihhat beyânındadır (95b-105a)

faşl-ı şâliş: fevâ'id-i eşer-i risâle beyânındadır (105a-115a)

- maqâle-i şânî: beqâ-yı nev' -i insân ve tenâsül-i cins-i âdemiyan için vâsıta u sebep beyânında sekiz bâbı müştemildür (115a-134b)

bâb-ı evvel: fevâ'id-i mucâma' at u mazarr-ı ' ademi zikrindedür (115b-117b)

bâb-ı şânî: hilye-i ricâl ü nisâ beyânında iki faşlı müştemildür (117b-123a)

faşl-ı evvel: hilye-i ricâlî beyân ve kâr-ı ma' hûda münâsib olan şemâ'ili ' ayân eder (117b-119a)

faşl-ı şânî: hilye-i şımf-ı nisvân ve şemâ'il-i fırka-i zenân beyânındadır (119a-123a)

bâb-ı şâliş: cimâ' a müte' allik aqvâl beyânındadır (123a-124b)

bâb-ı râbî': emr-i cimâ' a lâyıq erzân ve ihtirâzı lâzım olan ezmân ve münâsib u gayr-ı münâsib olan mekân beyânında dört faşlı müştemildür (124b-126b)

faşl-ı evvel: lâyıq u sezâ olan ezmîne beyânındadır (124b-125a)

faşl-ı şânî: ihtirâzı lâzım olan ezmîne beyânındadır (125a-126a)

faşl-ı şâliş: lâyıq-ı mübâşeret u sezâ-vâr-ı mucâma' at olan emâkin beyânındadır (126a)

faşl-ı râbî': ihtirâzı lâzım olan emkine beyânındadır (126a-126b)

bâb-ı hâmis: emr-i mezbûruñ âdâb u müsteħabbâtı şer' en ve hikmeten ve şerâ'it-i mucâma' atı beyânında üç faşlı müştemildür (126b-128a)

faşl-ı evvel: âdâb u müsteħabbâtı beyânındadır (126b-127a)

faşl-ı şânî: şürûţ-ı mübâşeret beyân eder (127a-127b)

faşl-ı şâliş: şuver-i mucâma' at beyânındadır (127b-128a)

bâb-ı sâdis: sür' at-ı inzâl ü esbâb ve ' alâmâtı vü mu' âlecâtı beyânında üç faşlı müştemildür (128a-130b)

faşl-ı evvel: vücûd-ı insândan hürûc eder mâ' -i galîz

beyânındadır (128a-128b)

faşl-ı şānî: sūr'at-ı inzāl ü 'alāmâtı ve mu'ālecātı beyânındadır (128b-129b)

faşl-ı şālîş: za'f kuvvet-i mücāma'at ve esbāb u 'alāmāt u mu'ālecāt beyânındadır (129b-130b)

bāb-ı sābî': kuvvet-i cimā'ı ziyāde eder eḫ'ime vü kazîbî saht u muhkem eder edviye beyânında üç faşlı müstemildür (130b-134a)

faşl-ı evvel: kuvvet-i cimā'ı ziyāde eder eḫ'ime beyânındadır (130b-131b)

faşl-ı şānî: kuvvet-i bâha nāfi' ü mücerreb vāqî' olan ağdiye beyânındadır (131b-132a)

faşl-ı şālîş: kazîbî saht u muhkem eder edviye beyânındadır (132a-134a)

bāb-ı sāmîn: kuvvet-i cimā'ıyyeyi vü kazîbî süst eden eşyâyı def' eder devā beyânında iki faşlı müstemildür (134a-134b)

faşl-ı evvel: ricāle maḥşûş kuvvet-i cimā'ıyyeyi münākîş beyânındadır (134a)

faşl-ı şānî: zenāna maḥşûş kâf' -ı şehvet ü mâni' -i mücāma'at olur ağdiye vü edviye beyânındadır (134a-134b)

- hâtime: ba'zı esrār u havāşş beyânında üç faşlı müstemildür (134b-138a)

faşl-ı evvel: tenāsül ü huşûl-ı evlād beyânındadır (135a-136b)

faşl-ı şānî: hatun hāmilmidür degilmidür ma'lûm olmaḫ beyânındadır (136b-137b)

faşl-ı şālîş: 'avretüñ 'adem-i mücāma'atına müte'allîḫ ba'zı mücerrebāt-ı eḫbbā beyânındadır (137b-138a)

Şuûrî Hasan Efendi, eserine başlarken öncelikle adet olduğu üzere döneminin hükümdar ve yöneticilerine övgüler sunarak eserini takdim eder. Ardından kendinden önceki hekim ve tabiplerin sağlık hususunda yazmış oldukları kitap ve risalelerden yararlanarak bu eseri oluşturduğuna değinir ve eserinin takdim kısmını üslubu olduğu üzere bir şiirle devam ettirir. Şiirinin ardından eserinin adından ve bölümlerinden bahseder:

“li-münşi’ihî

şu‘ürî ede gör maqdüri maşrûf
fevâ’idle cihânda ola mevşûf
mu‘anven êtdük ismiyle kitâbı
ola tâ rüz-i maşşer nâmı ma‘rûf (4a/9-12)

neşr ma‘lûm-ı erbâb-ı müfâla‘a ve aşhâb-ı nazâr ola bu risâle-i muhaqqar u muhtaşar bir muqaddime ve iki maqâle ve bir hâtime-i pür-me‘âla mebnî vü mü’eddî ve ta‘dîl-i emzice ismiyle mülakkaab u mükennâ kılandı” (4a/12-15)

Eserin mukaddime kısmı iki bölümden oluşur. İlk bölümde insan vücudunun yaratılışı ve nitelikleri genel hatlarıyla ele alınır. Tanrının, insan vücudunu küçük bir döl suyundan ve dört unsurdan (safra, kan, balgam ve sevda) mükemmel bir şekilde en güzel surette yarattığına ve akıl yoluyla bütün bu yaratılışı görüp kavrayabileceğimize değinilir. İnsan vücudundaki organlardan ve bu organların işlevlerinden bahsedilir. Vücuttaki dengeye ve bu dengeyin bozulması sonucunda oluşabilecek sıkıntılara değinilir. Konu çeşitli şiirlerle pekiştirilir:

“li-münşi’ihî

ta‘akqul eyle şun‘-ı şâni‘ i bil
tabaşşur eyle lutf-ı hâliki gör (5a/10-11)”

“li-münşi’ihî

bunca a‘zâyı saña eyledi haq hizmet-kâr
hizmet-i lâzimesin her birisi ede edâ’
hâce-i şihhat olup sende cihân-ı tende
şidkla eyleyesin hizmet-i haqqı icrâ’
‘adl ü inşâf ile bir hōş tutasın mülk-i teni
zulmle etmeyesin şehr-i vücûdî ifnâ (6a/19-6b/2)”

“li-münşi’ihî

cenâb-ı hazret-i hallâk-ı ‘âlem
êdüp işlâh-ı cism-i ‘abdi maşşûd
çü êtdi def‘-i zarr ü celb-i nef‘ e
havâşş u kuvveti a‘zâda mevcûd (6b/17-20)”

“li-münşi’ihî

bârek-allâh zihî kudret-i haq celle celâl

hikmet ü şun' ina bir vechle yođ fehm-i mecâi
eşer-i hikmetini 'ağlı olan fehm eyler
bu řadar derk olınur fehm-i 'ilel 'ađla mecâl (7a/13-16)"

"li-münşi'ihî
cenâb-ı 'izzetüñ 'abd-i za'îfe
olan ihsânına yođ hadd ü pâyân
olur her bir nefesde niçe luđfi
velî ğâfil anuñ şükrinden insân (7b/14-16)"

Birinci bölümde insan vücudunun yaratılışına ve vücudu oluşturan unsurların işlevlerine ve mükemmel uyumuna değinildikten sonra ikinci bölümde tıp ilminin faydaları üzerinde durulur. Tıp ilminin konusunun yaratılmışların en şereflisi olan insan olduğu ve sağlıklı olmak için tıp sanatına ve ilmine büyük bir ihtiyaç ve zaruret duyulduğu vurgulanır:

"li-münşi'ihî
gel ey dil eyle nef' -i tıbbî tađrîr
ola ħalk-ı cihâna nef' i vâşıl
velî dür ü dirâz etme kelâmı
ki az sözden ola çok ma' nâ ħaşıl (8a/5-7)"

Tıp ilminin faydalarına değinen yazar, gençlik çağında tıp kitaplarına merak saldığını ve bu kitaplardan bilgi edinip faydalandığını belirtir. Tıbbâ olan bu ilgisi neticesinde de, Arap ve Fars dillerinde yazılmış olan tıpla ilgili önemli kitap ve risalelerden, sağlığı koruma yolları ve bununla ilgili çeşitli faydalı konuları toplayıp açık ve düzgün bir şekilde bunları eserinde ifade ettiğine değinir. Çünkü tıp ilminin, sıhhati korumak ve hastalıklardan korunmak gibi çok önemli bir amacı olduğunu vurgular (8b-9a)

On iki bölümden oluşan ilk makalenin her bir bölümünde hava, meskenler, mevsimler, yiyecekler, içecekler, giyecekler gibi unsurların insan sağlığıyla olan ilişkisi üzerinde durulur. Bunun yanı sıra hareketlilik-durgunluk, uyku-uykusuzluk, yıkanma, istifra etme gibi konular ele alınır. Bütün bu konularla ilgili çeşitli bilgi ve öneriler sunulurken sık sık da konular şiirlerle pekiştirilir ve böylelikle anlatım daha da etkili bir hale getirilir. Şuûrî, eserinde çoğu zaman direkt şiirle konuya giriş yaparken kimi zaman da konuyla ilgili teorik bilgi ve öneriler verdikten sonra şiirlerle bunları destekler. Hemen her konuyu şiirlerle harmanlayabilmesi kaleminin gücünün

ve şair kişiliğinin önemli bir göstergesidir. Örneğin eserin meyvelerle ilgili bölümüne baktığımızda yazarın konuya bir şiirle giriş yaptığını görürüz:

“faşl-ı sâdis mîveler beyânındadır

li-münşi’ihî

yaratdı bunca mîve hâk te‘ âlâ
vêrüp her birine bir dürlü hâlet
birinüñ beñzemez nev‘ i birine
ki vardur niçe nef‘ i ğayr-ı lezzet

olup insân içün bunlar müheyyâ
velî insân eder şükürinde ğaflet
hüdânuñ luţfi çokdur bendesine
gerek fehminde ola şarf-ı kudret” (29b/7-13)

Yazar, bu girişin ardından meyvelerle tahıl ve eti besin değerleri açısından karşılaştırır. Nasıl ve ne miktarda yenmesi gerektiği konusunda çeşitli önerilerde bulunur. Sırasıyla üzüm, incir, ekşi nar, tatlı nar, ayva, elma, armut, erik, kayısı, zerdali, şeftali, kiraz, vişne, kıvılcık, tatlı dut, ekşi dut, ağaç kavunu, turunç, portakal, limon, kavun, karpuz meyvelerini ele alır. Bu meyvelerin özelliklerine değindikten sonra her birini sağlık açısından değerlendirir. Fayda ve zararları üzerinde durur, ne kadar tüketilmesi gerektiğini belirtirerek çeşitli tarif ve önerilerde bulunur. Ve arada yine bir şiire yer verir:

“li-münşi’ihî

ümmeť iseñ sünnetine tâbi‘ ol
ni‘ met üzre vaz‘ -ı mağrûr eyleme
meskenetle kıł tenâvül ni‘ meti
luţf-ı hâkğdan kendüñi dür eyleme” (30a/17-19)

Meyveler konusunun ardından kuruyemişler ve sebzeler ele alınır. Bunlar da diğer besinler gibi tabiatlarına göre nitelendirilerek hangi mizaçtaki kişilerin hangi özellikteki “soğuk, nemli, kuru, yağ” kuruyemiş ve sebzeleri yiyip yememeleri gerektiği gibi konular üzerinde durulur.

Sebzelerle ilgili bölümden:

“li-münşi’ihî

nebâtâtuñ dağı hâllâğ-ı ‘ âlem
vêrüp her birine maşşûş şab‘ ı

kimisini gıdāya kıldı şālîh
kimisinüñ olup emrāza nef i
çü insān için oldu cümle mevcūd
güşād et ‘ayn-ı ‘ibret birle sem‘i” (36a/8-12)

Yiyeceklerle ilgili bölüm, yemek örnekleriyle devam eder. Ardından içecekler bölümü başlar. Birinci fasılda sular çeşitli yönleriyle ele alınır, ikinci fasılda ise şarap konusu işlenir. Şuûrî, sağlık açısından gerektiği takdirde az miktarda şarap içilebileceğini ancak fazlasının zararlı olacağını belirtir.

İçeceklerle ilgili bölümden:

“li-münşi’ihî
şularda odur efđal ü hem laţîf
ki şāfî ola hem lezîz ü hafîf” (46a/6-7)

“faşl-ı şānî tedbîr-i şarâb beyânındadır:
li-münşi’ihî bu bahşüñ gerçi irâdı haţâdur
bu ma‘nâda olan söz hep hebâdur
velîkin bunı yazmışlar eţibbâ
vücûda kıllet-i şürbi devâdur
bu bende çün olup eslâfa tâbî‘
haţâ-yı maḥz u ef‘âli hevâdur
tutar ma‘zür anı ehl-i mürüvvet
ki taqlîd-i selef başa belâdur
şu‘urî oldu bu vâdide muţtarr
hemîşe cürmine kârı ricâdur” (48b/3-10)

İçecekler bölümünü hoşafklar, macunlar, reçeller, marmelatlar, çay ve kahve gibi çeşitli gıdalar izler. Bunların ardından hoş kokulu çiçekler gelir. Gül, menekşe, yasemin, nergis, zambak, reyhan, sünbül ve şebboy gibi çiçeklerin özelliklerine değinilip hangi hastalıklara iyi geldikleri konusunda bilgi verilir. Yine sağlıkla ilgili bir başka konu olan kıyafetler konusuna geçilir. Pamuklu, keten, ipek gibi kumaşlar ve çeşitli hayvan kürklerinin özelliklerine değinilerek bunların kullanımıyla ilgili öneriler sunulur.

Kıyafetlerle ilgili bölümden:

“li-münşi’ihî
‘ibâda yine bir luţfı ĥudānuñ
libās-ı fâḥir ü envā‘-ı câme

olup her faşla her bir nev' i maḥşûş
görünür nef' i cümle ḥâşş u 'amma
kimi germâda olur ḥarra nâfi'
bu nükte maḥfîdür her ṭab' ı ḥâme
kiminüñ nef' i sermâda muḳarrer
velîkin fehmi müşkildür li'âma
olur luṭf-ı ḥafî her işde zâhir
cihân içre ilâ yevmi'l-kıyâme
ḥavâşş añlar Şu'ürî nef' ü zarrın
beyân et mümkin olduḳça 'avâma" (69a/10-18)

Eser, hareket ve sükûn, uyku ve uykusuzluk, hamamın özellikleri ve yıkanmanın önemi, istifra etme, değerli taşlar ve madenler gibi konularla devam eder. Bütün bu konular yine insan sağlığına etkileri bağlamında değerlendirilir ve öneriler sunulur.

Uykuyla ilgili bölümden:

"li-münşi'ihî

ḥalk' edüp leyl ü nehârî kıldı ḥaḳḳ luṭfuñ 'amîm
cisme râḫat vèrdi şebde rûzda kesb-i ma'âş
ḳudretüñ her zerresinde nice ḫikmet müstetir
sırrı var her ḫikmetüñ yok yere olma rû ḫırâş
râḫat-ı cism için ola şebde nevm-i mu' tedil
ḳıl seḫerde ṭâ'at-ı ḫaḳḳ gündüz olur inti'âş
altı sâ' atden ziyâde ḫâb eder cismi şaḳîl
naḳşı da vèrür zarar añla sözi câhil mebâş" (80a/15-80b/3)

Hamamla ilgili bölümden:

"li-münşi'ihî

dèdi germâbeye erbâb-ı fiṭnat
sürür-ı yevm ü dünyânuñ ni' amî
'ibâda buda ni' metdür ḫudâdan
ki her ḫâlde gör in'âm-ı kerîmi
vücûdı pâk eder levş ü vesâḫdan
şahîḫ eyler daḫı cism-i şaḳîmi
muḫaşşıl-ı ḫalk' için maḫlûḳ-ı cümle
ḫaḳḳuñ mebzûl-ı elṭâf-ı 'amîmi
'azâbı kâfir-i en'âma mev'ûd
olur şükr edene luṭf-ı 'azîmi" (83a/21-83b/7)

Ta' dîlü'l-Emzice' de musiki bir tedavi unsuru olarak ele alınır. Yazar, sıkıntı ve hastalıkların musiki makamlarıyla tedavi edilebileceğini belirtir. Nabız vuruşlarının makam usullerine uygun olduğuna ve bu uyumun bozulmasının sıkıntı doğuracağına değinir. Bu konuyla ilgili bilgi ve görüşlerini belirttikten sonra artık bir gazel yazmanın uygun olacağını söyler:

“li-münşi’ihî

ser-âgâz êtse nâza yâr ‘uşşâkı niyâz eyler
terennüm-rîz olsa bî-nevâya luţfin âz eyler
êder şehnâzdan hep kâr-ı naqşı ol perî-peyker
mağâm-ı büselikte pişrev-i cevrin dırâz eyler

şafâ-yı gül-‘izârı mâye-i mihr ü muhâbbetdür
hüseynî meşrebân-ı ‘âlem âheng-i hicâz eyler
muhayyer câme-i zibâ râst gelmiş kadd-i bâlâya
nigâr-ı dil-firîb uşşâkı zir-efkend nâz eyler

şifâhân u ‘ırâka ‘azm êder üftâdeler ammâ
êrûp nevrûza âh u nâle-i sûz ü güdâz eyler
hişâr eyler ser-küyn raqîbe dūd-ı dil her-dem
rehâvî olan erbâb-ı vefâyı kâr-sâz eyler

degül ancak şu‘ürî cân-fedâ-yı lezzet-i vuşlat
büzürg ü kücegi her nağme-i gam ser-firâz eyler” (98b/15-
99a/6)

“li-münşi’ihî

zevk êden lezzât-ı nağamâtı mücerred rûhdur
nefs zu‘mınca hevâsına anı tâbi‘ êder
güş-i cânla istimâ‘-ı nağme vü âvâz êden
şevk-i rûhı nefsiñ emmâreye tâbi‘ êder” (100b/1-4)

Şuûrî, yine eserinin musikiyle ilgili bölümünde eskiden darüşşifalarda görevli çalgıcıların olduğunu ve darüşşifaların duvarlarının çeşitli sazlarla donatılmış olduğunu belirtir. Hasta kişilerin ve çeşitli ruhsal sorunları olanların o müzik aletlerinin sesleriyle tedavi edildiği ve her hastanın tabiatına ve hastalığına uygun müzik aletinin çalındığı bilgisini verir. Ancak zamanla yaşanan çeşitli problemler nedeniyle bu uygulamanın tamamen yasaklandığını vurgular. Bundan sonra da hangi makamın hangi mizaç ve hastalığa uygun geldiğini birer beyitle açıklar:

“maḳām-ı rāst dāfi’-i ‘illet-i felc olduḡı ḳavl-i bî-kem ü kâstdur

li-münşi’ihî

sûziş-i derd-i ġamı olsa ‘aceb mi dil-fîrîb
rāst eyler nâlesin ġülşende her dem ‘andelîb
maḳām-ı ‘ırâḳ emzice-i ḡarre vü sersâm ve mâserâ vü ḡafaḳâna
nef’i olduḡı bî’l-ittifâḳdur

li-münşi’ihî

te’şîr-i sûzı ehl-i dili ḡoş-mezâḳ eder
muṭrib ki bezm-i bâdede faşl-ı ‘ırâḳ eder
maḳām-ı işfahân îrâş-ı feṭânet ve ihdâş-ı zekâvet ve tecdîd-i
ḡavâtîr ve temhîd-i meâşîr edüp emrâz-ı bârid ü yâbisden vücûdî
ḡâfîz u ḡârisdür

li-münşi’ihî

meclisde muṭrib eylese faşl-ı maḳām-ı işfahân
çeşm-i dil ü câna olur kuḡl-i cilâ-yı işfahân
maḳām-ı zir’efkend laḳve vü fâlic ve veca’-ı zâhr u mefâşıla
ḡuşuşâ ḳûlunca nef’i ḡâşıldur

li-münşi’ihî

erbâb-ı ‘ayşuñ neş’esin bâlâ vü dil peyvend eder
muṭrib-i nedîm ki naḡmesin meclisde zir’efkend eder
maḳām-ı rehâvî şudâ’ u ḡafaḳâna mâni’ ve laḳve vü felc ve
emrâz-ı balġamiyye vü demeviyeyi dâfi’dür

li-münşi’ihî

fîkr-i ḳayd ü ġuşşadan vërsün rehâ
ḳıl rehâvî naḡmesin muṭrib edâ
makâm-ı büzürg maġş u ḳûlunc ve emrâz-ı ḡarreyye nef’i ‘azîm ve
taşfiye-i zîhn ü istîḳâmet-i fikre daḡlı ‘amîm ve dâfi’-i vesvese ve
ḡavf ü bîmdür

li-münşi’ihî

eylese râmiş-ger-i dil naḡme-i ‘aşkı büzürg
meclis-i meyde olur ḡâl ehlinüñ ḳadri büzürg
maḳām-ı zengûle emrâz-ı ḳalbiyyeye nâfi’ ve sersâm u sederi
dâfi’ ve tefrîḡ-i ḳalb ve inti’âş-ı rûḡı câmi’ ve ‘ataş u ḡarâret-i
kebede mâni’dür

li-münşi'ihî

olsa ger zengüle faşlı bezm-i meyde ehl-i dil
şevk-ı vaşl-ı dil-rübâyıla olurlar ğam-güsîl
mağâm-ı hicâz ' usru'l-bevl ve veca' -ı havâşıra nef' i ' amîm ve
tahrîk-i bâha dahli ' azîmdür

li-münşi'ihî

neşve-bağş-ı ' aşık-ı dil-süz ola ol ' işve-sâz
dil harîm-i vaşlı şevkile tutar râh-ı hicâz
mağâm-ı büselik ' illet-i kûlunc ve veca' -ı verek ve şudâ' -ı bârid
ü rimde nef' i bî-reyb ü şekdür

li-münşi'ihî

devr-i uşûlın êde sâkî râh-ı şevke münselik
nâlesin evc êder ' uşşâkuñ mağâm-ı büselik
mağâm-ı uşşâk riyâh-ı hârre vü yâbise ve veca' -ı aqdâm u
nikrîse müfid ve celb-i nevm ü râhata dahli mezîddür

li-münşi'ihî

nâle-perdâz olsa bülbül mevsim-i nevrûzdur
nağme-i ' uşşâkı gûş êt bezmde dil-sûzdur
mağâm-ı hüseyinî itfâ-yi iltihâb-ı kalb [ü] kebed ve def' -i harâret-i
' ataş ve mi' deye mücidd ve hummâ-yı ğıbb ü hummâ-yı rıb'
def' ine ğâyet müfîddür

li-münşi'ihî

hüseyinîye çıkarsa nâlesini ğam degül zirâ
muhayyerdür sürûd-ı bezm-i ' aşkında dîl-i şeydâ
mağâm-ı nevâ ' ırku'n-nisâ ve veca' -ı veregé nef' i bî-şek ve
muşliñ-i efkâr-ı fâsid ve sürûr-ı hâtırâ keşîrû'l-fevâ' iddür

li-münşi'ihî

râh-ı rûh-efzâyıla hõşdur şadâ-yı sâz u ' üd
bâ-huşûş êde nevâ âhengini muṭrib sürûd" (101a/12-102a/18)

Musikiyle ilgili bölüm burçlarla musiki makamları arasındaki ilişkinin ele alınmasıyla devam eder. Ardından günün hangi saatinde hangi makamı dinlemenin uygun olacağı gibi konularla ilgili bilgi verilir.

İkinci makale, ilk makaleye göre çok daha kısa olup toplam sekiz babdan oluşmaktadır. Eserin bu bölümünde, insan soyunun devamı, insanların üreyip çoğalması konuları ele alınır. Bu bağlamda, cinsel ilişkinin faydaları

ve yokluğunun zararları; erkek ve kadının güzel vasıfları, cinsel ilişkiye yönelik çeşitli durum ve öneriler; ilişkide doğru zaman ve uygun mekân; cinsel kuvveti artırıcı veya azaltıcı yiyecekler ve faydalı olan çeşitli ilaçlar ve karışımlar üzerinde durulur. Galen, Aristo, İbn-i Sina, Hipokrat, İsa, Muhammed Zekeriyya ve Sokrat gibi hekimlerden alıntılar yapılarak konular pekiştirilir. İlk makalede her konuyla ilgili birkaç şiirine de yer veren yazarın bu bölümde sadece tabip Yûsufî'nin⁷⁴ şiirlerini verdiği ve kendisinin sadece tek şiirinin yer aldığı görülür:

“li-münşi'ihî

tecribe eyleyüp bir ehl-i mizâc
dedi yok süsti-yi kaçîbe 'ilâc
meger ola cihânda bir dermân
tek ü pû etme zâhir u pinhân
rân-ı bî-gânedür muqavvî-yi bâh
ğayrı tedbîre kılma fikri tebâh
dil-ber-i yâda şarf edüp himmet
bezl-i maqdûr ile bulup vuşlat
oluriseñ anuñla hem-pehlû
vére bûs u kinârî zevk-i nigû
olmaya bu 'ubeyde hiç nâ'im
şubhâ dek hizmete ola kâ'im
olamaz hiç bu deñlü hûb devâ
tecribe êtdiler bunı 'uçalâ” (133b/18-134a/6)

Eserin hâtîme yani sonuç bölümü ikinci makalenin devamı niteliğindedir. Üç fasıldan oluşur. İlk bölüm üreme ve doğum; ikinci bölüm kadının gebe olup olmadığının anlaşılması; üçüncü bölüm ise kadının cinsel ilişkide bulunmamasıyla ilgili çeşitli tıbbi tecrübeleri konu alır. Bu bölümde kadının gebe kalma olasılığını güçlendirecek çeşitli karışım ve öneriler sunulur. Bir kadının gebe olup olmadığını veya gebelik olmaması durumunda kadının mı yoksa erkeğin mi kısır olduğunu anlamaya yönelik yöntemler anlatılır. Eser, cinselliğe ilişkin bu gibi bilgi ve önerilerle sonlandırılır.

⁷⁴ Şuûri, eserinde çoğu zaman kendi şiirlerine yer verirken birçok yerde de “eṭṭebbâ-yı selefün ḥayrû'l-ḥalefi ṭabîb yûsufî” (9a/5-6) diye bahsettiği Yûsuf adlı bir şair hekimin şiirlerini vermiştir. Ancak bu şiirler Farsçadır. Kaynaklarda Yûsufî hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde adı geçen Mevlânâ Yûsufî'nin (*TDVİA*, C. 29, s.454) Şuûri'nin eserinde, şiirlerine yer verdiği tabip Yûsufî olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Kurdoğlu, V. B. *Şair Tabibler*. İstanbul, Baha Matbaası, 1967.
- Önler, Z. "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı." *Kebikeç*, 6 (1998), s. 157-168.
- Özcan, A. "Mevlânâ Yûsufî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 29, s. 454. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c29/c290276.pdf>
- Sarı, N. "Tıp." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 41, s. 106. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrismetin.php?idno=410106>
- Sarı, N. "Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi." *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 5 (1999), s.11-68.
- Terzioğlu, A. *Osmanlılarda Hastaneler, Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri*. İstanbul, 1999.
- Turabi, A. H. "Hekim Şu'ûrî Hasan Efendi ve Ta'dilü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011), s.153-166.
- Uludağ, O. Ş. *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. Haz.: İ. Uzel, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Uludağ, O. Ş. *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*. Haz.: E. Kahya, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.

ماهو

Ek 1. *Ta'dilü'l-Emzice* adlı eserin Cerrahpaşa nüshasının ilk varığı.

ماهوشفاء ورحمة ایلده دلحسکان وزر وهوانی
 صحیح الایمان وقند دلچسند مکرر تصنیف صلوات
 نایجد و داول حکیم امراض جرم وعصیان جنابنه
 آراسته طبعیه اهدا در که دوائی جواهر جزای
 رسالت کبری هه فیه شفاء للناس هه ابله افتادگان
 عاجزانی سلیم الابدان ایلدی حلی الله تعالی علیه
 وسلم وال کرام واصحاب عظام حضراته که
 هریری عیوب ملتق امراض رویه دن نهی منکران
 ابله دار الشفاء صحنه مناخج و قلوب نعتی اعراض
 اخلاق ذمیه دن دواء محافظان علل سار به به
 معالج در لر رضوان الله تعالی علیهم اجمعین نماید
 ضمیر منیر آینه نظیر صاف نهاد عارفان و خاطر
 خطیب ضابطه بر خورشید نژاد کاملان جناب لریبه
 سنور و خفی و پوشیده و نجی اولیه که ارباب
 علم و کمال هه واصحاب فضل و افضالک داب قدیم و
 رسم عملریکه هر بزنجی داخل حوزه تصرف و عمار
 ملکه نالقلری اولان فتون کالاندن کنجایش پذیر
 حوصله استعداد ذاتری مرتبه سی تالیف لطیف
 و تصنیف ضیف وجوده کتوروب زمان سعادت
 نشانلرنده کار قرمائی خطه جهان اولان دولتمند
 عالیسنان آستان کرم اشیا نلریبه عرض و اهدا

حین ما منقحه ابله طالعده زنده اولان
 بولوت دهوز هوان تغلبه اولان سی بو
 عطفدر اولونو منقسه اولون کرک کی بو

کما زده ای لایعنی اولان
 بادی شاطره و صیغه
 حضا لکم ربنا هه
 ثلاث علقه برین
 زیر حکم شند هه اوله

Ek 1. Ta'dilü'l-Emzice adlı eserin Cerrahpaşa nüshasının ilk varağı.